

ЖАЛИЛОВА Б. Т.
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: baktikand7@gmail.com

**КЫРГЫЗ ТИЛИН ЧЕТ ТИЛ КАТАРЫ ОКУТУП, ҮЙРӨТҮҮНҮН
ЛИНГВОДИДАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ
(УРДУ ТИЛИНИН МИСАЛЫНДА)**

Аннотация: Макалада Кыргызстанга чет өлкөлөрдөн келип, медицина тармагында билим алып жатышкан студенттерге кыргыз тилин үйрөтүүнүн лингводидактикасы тууралуу сөз жүрөт. XVI кылымдан бери дидактика, лингводидактика тармагына илим катары көптөгөн жаңылыктар киргизилип, окутуунун заманбап усулдары пайда болууда. Лингводидактиканын практикалык негизин чагылдырган элементтер, чет өлкөдөн келген студенттерге кыргыз тилин үйрөтүүдө алардын эне тилиндеги сөздөрдү колдонуу менен кыргыз тилиндеги сөздөрдү түшүнүп, эстеп калууга шарт түзүү аракеттери көрүлдү.

Түйүндүү сөздөр: дидактика, лингводидактика, чеберчилик, тарых, диалектика, теория, практика, ичкиликтер, кыргыз тили, урду тили, методика.

ДЖАЛИЛОВА БАКТЫКАН ТОКТОМАМАТОВНА
ММУ, преподаватель кафедры Гуманитарных дисциплин,
Кыргызская Республика, 720042,
город Бишкек, ул. Исанова-315,
baktikand7@gmail.com

**ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ КЫРГЫЗСКОГО
ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО
(на примере языка урду)**

Аннотация: В следующей статье мы поговорим о лингводидактике преподавания кыргызского языка студентам-медикам, приезжающим в Кыргызстан из-за рубежа. Начиная с 16 века, в области дидактики, а затем и в области лингводидактики было введено много новшеств, появляются современные методы обучения.

В статье рассматриваются элементы, отражающие практические основы лингводидактики, а также попытки создания условий для иностранных студентов понимать и запоминать слова на кыргызском языке с использованием слов на родном языке при обучении кыргызскому языку.

Ключевые слова: дидактика, лингводидактика, мастерство, история, диалектика, теория, практика, ичкилики, кыргызский язык, язык урду, методика.

**LINGUODIDACTICAL BASES OF TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE AS A
FOREIGN LANGUAGE**

(on the example of the Urdu language)

Annotation: In the next article, we will talk about the linguodidactics of teaching the Kyrgyz language to medical students who come to Kyrgyzstan from abroad. Since the 16th century, many innovations have been introduced in the field of didactics, and then in the field of linguodidactics, and modern teaching methods appear.

The article examines elements that reflect the practical foundations of linguodidactics, as well as attempts to create conditions for foreign students to understand and memorize words in the Kyrgyz language using words in their native language when teaching the Kyrgyz language.

Key words: didactics, linguodidactics, skill, history, dialectics, theory, practice, ichkiliks, Kyrgyz language, urdu language, methodology.

Чет өлкөлөрдөн келип, билим алып жатышкан ЖОЖдун медицина адистиктериндеги студенттерге кыргыз тилин чет тил катары үйрөтүүнүн лингводидактикалык негиздери тууралуу кеп кылганда алгач дидактика, лингводидактика деген терминдерге кайрылбай коюу мүмкүн эмес. Дидактика (грек тилинен *didaktikos*) – нускоочу же болбосо окутуп үйрөтүүчү жана (*didasko*) - окутуунун жалпы теориясын аныктаган педагогиканын бөлүмү катары каралып келет. Биринчи жолу бул сөз немец мугалими Вольфганг Раткенин (Ратичиа) (1571-1635) жазууларында окутуу чеберчилигин баса белгилөө үчүн пайда болгон.

Я.А. Коменский дидактиканы “баарына бүт нерсени окутуп-үйрөтүүнүн универсалдуу чеберчилиги” - деп чечмелеген.

19-кылымдын башында немис мугалими И.Ф. Гербарт дидактикага тарбиялоо менен билим берүүнүн бирдиктүү жана ырааттуу теориясынын статусун берген.

Ратихиянын мезгилинен бери дидактиканын негизги милдети өзгөрүүсүз калууда – бул көйгөй: эмнени окутуу жана кантип окутуу; заманбап илим да качан, кайда, кимди жана эмне үчүн окутуу керектиги боюнча көйгөйлөрдү интенсивдүү иликтөөдө.

Дидактика илим катары өзүнүн чөйрөсүндө иштеп жаткан мыйзамдарды изилдейт, окуу процессинин жүрүшүн жана натыйжаларын аныктоочу көз карандылыктарды талдайт, пландаштырылган максаттардын жана милдеттердин аткарылышын камсыз кылган усулдарды, уюштуруу формаларын жана каражаттарын аныктайт. Ушундан улам ал эки функцияны аткарат:

- теориялык;
- практикалык;

Дидактиканын милдети - жаңы муундарга билим берүүнүн мазмунун аныктоо, аларды пайдалуу билим, билгичтик жана көндүмдөр менен куралдандыруунун натыйжалуу жолдорун издөө жана ушул процесстин мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктоо. Окутуу менен

билим берүүнүн ортосундагы байланышты эске алып, дидактиканы билим берүү, окутуу жана кабыл алуу теориясы жөнүндөгү илимий сабак катары аныктоого болот.

Дидактиканын негизги категорияларына: сабак берүү, окуу, окутуу, билим берүү, билим, жөндөмдүүлүк, шык, ошондой эле окутуунун максаты, мазмуну, уюштурулушу, түрлөрү, формалары, ыкмалары, каражаттары, натыйжалары кирет.

Кыргыз тилин чет тил катары окутуунун методикасында дидактикага көңүл буруу өзгөчө маанилүү роль ойнойт. Дидактикалык даярдыктын бир бутагы тил үйрөтүүдө жаңы технологияларды колдоно билүү жаатында иш алып баруу болуп саналат. Жогорку окуу жайдын чет өлкөдөн келген студенттерине дидактикалык билимдерге, көндүмдөргө, билгичтиктерге үйрөтүүдө аларды окутуунун жаңы технологиялары менен куралдандыруу зарыл. Мамлекеттик тилди окутууда жаңы технологиялар тил үйрөтүүнүн натыйжалуулугун арттырууда чоң мааниге ээ. Чет өлкөлөрдөн келген студенттерге тилди үйрөтүүдө билим берүү тармагындагы заманбап мүмкүнчүлүктөрдөн кеңири пайдаланып, инновациялык ык-усулдар менен сабак өтүү абзел.

“Улуу педагогдордун салттуу окутуу методдору жана өзүбүздүн кыргыз педагогикасындагы жетишилген ийгиликтерди пайдалануу жокко чыкпаш керек. Окутуунун жаңы, башкача айтканда инновациялап окутуудагы кээ бир жагдайлар эчак эле салттуу педагогикада жолугуп жүргөнүн танууга болбой тургандыгын жана да мамлекеттик тил сабагынын окутуучусу чет тилдерди окутуу методикасынын алдыңкы үлгүлөрүн жана мамлекеттик тилди окутууда топтолгон отуз жылдан ашык иш тажрыйбалардын жыйынтыктарына таянуу менен бүгүнкү эки баскычтуу билим берүүнүн шартына ылайык өз ишмердүүлүгүн түзүүсү зарыл”,- деп белгилеген М.М.Сыдыкбаева. [3, 2016].

Педагогикада тилди чет тил катары окутууда иштелип чыккан усулдарды, заманбап технологияларды колдонуп жүрөбүз. Буга далил катары 2020-жылдагы коронавирус пандемиясы учурундагы маалымат технологияларынын жардамы менен өткөн сабактарды карап көрсөк болот. Пандемия мугалимдерди изденүүгө, окутуу чеберчилигин өстүрүүгө, ар кандай ал-ахыбалдан чыгууга түрткү берди.

Кыргыз тилин, орус тилин экинчи тил катары окутууда Н.А.Ахмедова, К.А.Биялиев, К.Д.Добаев, В.И.Мусаева, К.Сартбаевдердин эмгектери илимий чөйрөдө белгилүү. Тилди экинчи тил катары окутуунун илимий-методикалык проблемалары боюнча изилдешкен К.А.Биялиев, К.Д.Добаев, М.М.Сыдыкбаева, В.И.Мусаева, А.С.Муканбетовалардын эмгектери кеңири маалым.

Педагогикада окутуунун 3 методу белгиленип жүрөт-көрсөтмөлүү (визуалдык), сөз менен түшүндүрүү (оозеки) жана практикалык.

Ал эми тилди чет тил катары окутууда үч метод белгиленип келе жатат:

- 1) котормо (салыштыруу) методу;
- 2) табигый (ортомчу тилсиз) методу;
- 3) аралаш методу;

Кыргыз тилин чет тил катары окутуудагы практикада мен бул методдордун ичинен салыштырма методун өзүнчө белгилеп, бөтөнчөлөп көрсөткүм келет. Аты айтып тургандай, бул жерде бир тилден экинчи тилге которулган сөздөрдү же сүйлөмдөрдү салыштырабыз. Салыштырганда жөн гана маанисин эмес, этимологиясын, фонемалык өзгөчөлүктөрүн, диалектикасын кошо изилдейбиз. Бул метод менен иштөөдө азыркы кыргыз тилинде колдонулуп жүргөн сөздөрдүн түпкү мааниси кайдан келип чыкканын билебиз, фонемалык

өзгөчөлүктөрүн байкайбыз, ошондой эле Кыргызстандын кайсы жеринде колдонулушун да изилдеп табабыз. Андан кийин биз окутуп-үйрөтүп жаткан тилди алып жүрүүчүлөрүнүн өзүнүн эне тилиндеги сөзү менен салыштырабыз. Натыйжада сөз эки тилде тең окшош маанини түшүндүрүп, айтылышы жагынан да жакын экендигине күбө болобуз.

Практика жүзүндө түшүндүрүп берейин:

М.:1. Бет, жүз-орусча лицо. Англис тилине которобуз-face. Урду тилинде –чирра. Бул сөз арап тилинен алынган, кыргыз тилинде колдонулат. Чырайлуу деген сөз сулуу деген мааниде айтылат, ошондой эле “арык чырай” деп адамдын келбетин айтабыз. Бул сөз түштүктө, анын ичинен ичкиликтерде көбүрөөк колдонот. Адамды сүрөттөгөндө сөзсүз анын чырайынан баштап сүрөттөшөт-чырайли экен,-деп.

2. Үн, обоз –voice-урду тилинде авааз. Бул сөз да арап тилинен алынган, кыргызча обоз, аваз деп да айтылат. Түштүктөгү ичкиликтер аваз-деп (ævæz) айтышат. А тамгасынын (æ) фонемасы түштүк диалектте гана бар. Бул фонема арап тилинен кирген сөздөрдү колдонуучулар үчүн табигый эле көрүнүш.

Жогоруда көрсөтүлгөн мисалдарда сөздөрдү салыштыруу менен биз кыргыз тили менен урду тилинин мааниси, айтылышы жагынан окшош сөздөрүн таптык. Бул сөздөрдүн түпкү атасы арап тили экендигине да күбө болдук. Демек, салыштыруу методун котормо методу менен чогуу карабастан, өзүнчө метод катары бөлүп көрсөткөнгө толук негиз бар.

Кыргыз тилин чет тил катары окутууда 4 метод бар десек болот:

- 1-Табигый метод
- 2-Которуу методу
- 3-Салыштыруу методу
- 4-Аралаш метод

Заманбап дидактика көрсөткөндөй, билим берүү процессинин натыйжалуулугунун критерийи - бул алынган билимдин, билгичтиктин жана көндүмдөрдүн көлөмү гана эмес, студенттердин акыл-эс өнүгүүсүнүн жогорку деңгээли, алардын изилденип жаткан сабактын маңызына сиңирүү жөндөмү.

Окуу процессинде пайда болгон билим берүү менен окутуунун өз ара аракеттенүүсүн иликтөөгө, анын кандай шарттарда студенттердин аң-сезиминин кыймыл-аракетин когнитивдик тапшырманын пайда болушунан анын чечилишине, сабатсыздыктан билимге өтүүгө, жөндөмсүздүктөн же жеткилеңсиз чеберчиликтен акыл-эстүүлүк көндүмдөрүн жана так көндүмдөрүн калыптандырууга өтүшүн камсыздай тургандыгын билүүгө багытталган билимди практикада колдонуу менен чет элден келген студенттердин кыргыз тилин оңой кабыл алуусуна шарт түзүүбүз керек. Пакистандан келген студенттерге кыргыз тилинин жаңы сөздөрүн окуп-үйрөтүүдө салыштыруу методун колдонсок, студенттердин кабыл алуусу бат болот жана кыргызча сүйлөөгө жакшы шарттар түзүлөөрүнө ынандык. Ошону менен бирге студенттер улам жаңы сөздөрдү өздөрү салыштырганга кызыгып, изденүү пайда боло баштады.

Дидактикага чейин, окуу процессинин жалпы мыйзамдарын изилдеп жатып, суроо туулат: ар кандай окуу предметтерин окутуу процессинде жалпы эмне табылышы мүмкүн? Мындай жалпы элемент окутуучу менен студенттин ортосундагы логикалык байланыш. Кандай гана окуу предметин окуп жатканда, мугалимдин иш-аракетинин таасири менен таанып билүү милдети ишке ашат. Сөзүбүз кур болбосу үчүн, бир нече мисалдарды келтире кетейин. Пакистандан келген студенттерге кыргыз тилинен сабак өтүп жаткан учурда алар

түшүнгөн сөздөрдү колдонууга аракеттенебиз. Мисалы үчүн – мугалим аудиторияга киргенде студенттер: “Ассалоому алейкум, эжеке”-, деп учурашат. Мен “Валейкума салам”-, деп жооп берем. Бизде мурун эркектер гана ушинтип учурашчу, азыр эсе аял кишилер да ушундайча учурашып жатат-бул биздин коомго ислам дининин тийгизген таасири.

“Бүгүн кайсы күн”-, деген суроомо –“Бүгүн жума”-, деп жооп беришет.Биздин жуманын күндөрүнүн ичинен жума күнү алардын күнүнө окшош.Ошондой эле “ намаз”деген сөз ушул мааниси менен колдонулат. “Жума намазга барабыз”-, дешет.

Пакистан менен Индиядан Кыргызстанга келген студенттер көбүнесе мусулмандар, алар ислам динине ишенип, намаз окушат, жума намазга мечитке барышат.Бул студенттердин өздөрүнүн күнүмдүк көнүмүш адатына байланышкан кыргызча сөздөр менен кыргыз тилин үйрөтсөк бул сөздөр алардын эсинде калат, жөн эле эсинде калбастан түшүнүү менен эсинде калат. Мисалга алсак, төмөнкү кыргызча сөздөр студенттерге мааниси жагынан, айтылышы жагынан да тааныш жана жакын:

Кыргыз тилинде	Арап тилинде
Дүйнө	Дүнүйө
Мугалим, устат	Мударрис, устаад
Молдо	Мольду
Куран	Кураан
Мечит	Месчит
Азан	Азаан
Бйман	Ийман
Тахажуд	Тахжуд
Асир	Исир
Адеп-ахлак	Адап-ахлакия
Адие (түштүктө тойго берилген жардам)	Адди
Адеми (чырайлуу)	Аттеми

Жогоруда мисал катары келтирилген сөздөрдүн ичинен биз дин жаатындагы сөздөрдүн көбүнчөсү урду тили менен окшош экендигин билдик.

Арап тили-бул мусулмандардын эл аралык тили болуп эсептелет жана официалдуу түрдө “Эл аралык тил” статусун алган улуу тил.

“Бүгүнкү күндө арап тилинен кийин мусулмандар арасында эң эле көп колдонулган тил-бул урду тили. Индия, Пакистан, Бангладеш жана Непал өлкөлөрүндө миллиондогон адамдар урду-хинди тилинде сүйлөшөт. Дүйнө жүзүндөгү меркездерде жана ижтимальдарда баяндар жана лекциялар урду тилинде өтүлөт.Көпчүлүк илимий эмгектер жана бардык диний китептердин шархтары (түшүндүрмөлөрү) урду тилинде да жазылган. Ошондой эле Америка, Англия жана Европада, андан сырткары дээрлик арап өлкөлөрүндө да урду тилинде сүйлөөчүлөр өтө көп кездешет. Андыктан урду тилин үйрөнгөн адам дүйнөнүн кайсы жерине сапар кылса да, ага тил жагынан эч бир кыйынчылык туулбайт. Урду тили көптөгөн тилдерден куралгандыктан, тилди үйрөнүү жана сүйлөшүү өтө жеңил жана оңой,”- деп жазган Молдо Абдурахман каары (Кара-Балта ш., 2019, 3-6).

Демек, тилди окутуунун методикаларынын бири болгон тилдерди салыштыруу методикасынын негизинде биз кыргыз тили сабагын Пакистандык студенттерге өз эне тилин (урду тилин) негиз катары кабыл алып, кыргыз тилинен окшош сөздөрдү таап салыштыруу менен алардын биздин тилди кабыл алуусун оңойлотуп жана жөнөкөйлөтүп, ошол эле учурда кызыгууну жаратып жатабыз.

Бул жагдайда изилдене турган маселелер абдан көп, жазылган макалалардын негизинде чет элдик (Пакистандык) студенттерге жаңы окуу китебин түзүү маселеси да каралууда. Мындай окуу куралы чет өлкөлүк студенттерге кыргыз тилин кабыл алууга эң сонун шарт түзмөк.

Колдонулган адабияттар:

1. Ворожцова И.Б. Основы лингводидактики.– Ижевск: Удмуртский государственный университет, 2007. – 113 с.
2. Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учеб. пособие для студ.лингв.ун-тов и фак.ин.яз.высш.пед.учеб.заведений/ Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез.–М.:Издательский центр «Академия»,2005,—336с.(81-88с.)
3. Сыдыкбаева М.М. / Кыргыз тилин ЖОЖдордо экинчи тил катары окутуунун лингводидактикалык негиздери /Монография. Б; 2016, 238 б.,8-б., 157-б.160-б.
4. СыдыкбаеваМ.М., Джалилова Б.Т, Абдыбекова Н. А. Кыргыз тили/ Медицина адистиктеринде билим алып жатышкан чет өлкөлүк студенттер үчүн окуу куралы/Б.; 2019, 230б.
5. Чыманов, Ж.А. Кыргыз тили: Окутуу методдору.; Бишкек , 2007, 64-б. 97- б.
6. Rahman, Tariq. Language and Politics in Pakistan (англ.). — Karachi: **Oxford University Press**, 1996.
7. Молдо Абдурахман каары.Араб жана урду тилдерин үйрөнүү: Сөздүк., 1-том., - Б.:2019-176б.
8. Сыдыкбаева М.М., Джалилова Б.Т., Абдыбекова Н.А. Kyrgyz language/.-Б.,2020
9. Бектуруш Салгамани. Каңдылар.Б.:2013,6-бет.